

Buda Attila – Farkas Charlotte

A MONARCHIA – HÁBORÚS FÉNYBEN, DE INKÁBB AZ ANTANT ELLENFÉNYÉBEN

Ambrus Zoltán első világháborús jegyzetei

„Az állam, amely tőlem mindenféle fajta lelkiismeretességet követel, maga fölébe helyezkedik-e a lelkiismeretesség parancsának?”

Ambrus Zoltán, *Háború*

Ambrus Zoltán, a múlt századforduló magyar prózairodalmának magányos alakja 1914 nyarán, 53 évesen, több regénnyel, számtalan novellával, tárcával, kritikával a háta mögött a huszadik század első évtizedének egyik legelismertebb szerzője volt. Írásait egymástól eltérő világképű újságok, folyóiratok is szívesen közölték, mivel rangot adtak azoknak a fórumoknak, amelyekben megjelentek. Ennek ellenére szerzőjük idegen maradt a Monarchia soknemzetiségű világában, ahogy a hazaiban is. Az 1910-es évekre ugyanis itthon már elkoptak fiatalok kedves frankofil szimpátiái, s a Monarchia keleti felén, némi távolabbra tekintő szellemi közjáték után ismét a germán és szláv mítoszok érvényesültek, igaz, mindkettő elutasítással vegyes rajongással. Az angolszász világ kulturális húzóereje pedig el sem ért idáig – legfeljebb a német nyelv közvetítésével. Ambrus irodalmi eszményeit követve, korosztálya íróinak többségével szemben a (nagy)város ábrázolója lett, korábban A Hét, majd rangidősként a Nyugat szerzőihez, az irodalmi modernség első képviselőihez csatlakozott. Osvát, Ignótus, Fenyő tisztelték írásművészetét és szívesen látták a folyóirat oldalain, csakhogy közöttük is bár elismert, de rokontalan kívülálló maradt. Liberalizmusa, a kor egyik nagy szellemi áramlata felfogásában ugyanis értékekhez és nem politikai irányzathoz vagy társadalmi rétegcélokhoz kötődött. Határozott elképzelései voltak az emberi viselkedés lehetséges és áthághatatlan megnyilvánulásairól, nem hatalmi viszonyok, hanem személyes felelősségek, kötelességek és persze lehetőségek mentén szemlélte a világot; az emberi élet szabadsága számára mindhármat magába foglalta. S a pillanatnyi, partikuláris érdekeken túl nagyon is érdekelt

a nemzetek, köztük a magyarság sorsa, csak éppen szólamok nélkül, kritikus szemmel figyelte azt, ahogyan más nemzeteket is.

A hadüzenet után, az első frontra induló vonatokkal egy időben Az Est lelkesítő cikkeket kért tőle, ő azonban, amennyire az általános közhangulat és a sajtóellenőrzés mellett csak lehetett, elítélte a hatalmi szembenállást és következményeit, s a háborúnak az irodalomra és a közmorálra gyakorolt hatásáról írt. A napilap néhány jegyzetét az első hónapok eufóriájában nem is merte megjelentetni, az író ezért a következő év elejétől a bátrabb Nyugat, majd 1915 szeptemberétől 1916 áprilisáig párhuzamosan a Világ oldalain közölte jegyzeteit – természetesen nem ugyanazokat. Utolsó jegyzete 1917 áprilisában jelent meg a Nyugatban, amikor kinevezték a Nemzeti Színház igazgatójává, ezután abbahagyta az újságírói tevékenységet. Eleinte még az úgynevezett konzervatív oldal is kíváncsi volt véleményére, hiszen két háborús témájú közleménye megjelent A Társaság című exkluzív közlönyben is. Ez a fényképekkel gazdagon illusztrált, alcíme szerint a Park Klub, az Úri Klub, a Golf Klub és a Magyar Unio Klub hivatalos lapja volt, önmeghatározása szerint szépirodalmi és társadalmi témákkal foglalkozott, olvasói tehát leginkább a történelmi eredetű középosztály tagjaiból kerültek ki, mintegy választékosabb Új Idők-olvasóként. De az első két közleménynek nem lett folytatása, hangnemük és témájuk alapján feltételezni lehet, hogy sem az olvasók, sem a lap kiadói nem ezt várták Ambrustól. S nyilván nem véletlen az sem, hogy fel sem vetődött például a Magyar Figyelőben, Tisza István lapjában, amelyet Herczeg Ferenc szerkesztett, hasonló témájú, a lap közleményei hangnemének megfelelő cikk, jegyzet írójaként; noha színházi írásai 1911 és 1914 között itt is megjelentek.

Ő ugyanis – Ady Endréhez és Babits Mihályhoz hasonlóan – az első pillanattól kezdve háborúellenes álláspontra helyezkedett. Ez a felfogás nem a nagy háború kitörése után alakult ki benne, hanem sokkal korábban. Életrajzírója lánya, aki még első kézből hallotta a családi történeteket, illetve a *Háború* című hosszabb novellája alapján feltételezte, hogy apjában gyermekként már a Königrätzből hazatérő katonák látványa erős nyomot hagyott. Megerősítették ezeket az élményeket 1885–86-os párizsi tartózkodása idején az alig másfél évtizeddel korábbi francia–német összecsapás látható következményei, s a Második Császárság véres gyarmati háborúi nyomán alakult ki meggyőződése: az érzékeny író eleve elutasított minden erőszakot, amit a személyes benyomások és az emberi nyomorúság látványa csak megerősítettek. Ezek

az emlékek álltak jegyzetsorozata mögött is, ezek inspirálták meggyőződését, erősítették meg a napi események hatására az erőszakot elutasító álláspontját.

A sorozat témája az első pillanattól adta magát: az 1914. július végi általános mozgósítás, a hadüzenetek, a hadiállapotok, a hideg ősz első eseményei, a szeptember eleji orosz előretörés a Kárpátok vonaláig, majd az Uzsoki-hágón keresztül a csapatok magyar területre érése, december végén limanovai vereségük és Magyarországról való kivonulásuk, párosulva a nyugati hadszíntér és a hátországok eseményeivel, aztán a későbbi évek hadviselésének következményei; mindaz, ami varázstütsékként azonnal megváltoztatta a hazai sajtóközlemények hangját, a kimondhatóságot, a tájékoztatás szabadságát, a hírszolgáltatást, amelyek a cenzúra különféle fokozatai és tiltásai mellett csak elhallgatások, megcsonkított közlemények és sorok közötti olvasás útján jutottak el az olvasókhoz.

Ambrusza nem gyakorolt hatást a háborús propaganda, amivel a front mindkét oldalán éltek; nem tekintette arctalan tömegnek az ellenfelet, illetve – a megjelenéshez szükséges lojalitáson túl – hibátlanak és az igazság birtokában győzedelmeskedőnek a saját csapatokat. Nem magasztalta a német–osztrák–magyar hadsereget és nem lelkesített. Láta a háborús erőszakot, és jegyzeteiben megmutatta a hátországnak szóló megtévesztési szándékokat, az ellenség becsméréseit. Írásaiban hatását fokozza, hogy a frontvonalakról, test és test egymásnak feszüléséről, támadásról és visszavonulásról, a lövészárkok életéről egy szót sem szólt, ellenben az antant országok viszonyait bemutatva is képes érzékeltetni mindazt, ami a Monarchiára ugyanúgy érvényes, „lányomnak mondom, hogy a menyem is értse”. Jól látható ez éppen A Társaság oldalain közölt *Elvakultság* című jegyzetében. Ennek első része három esetet sorol fel, amelyek az antant háborús bűneire mutatnak rá: Franciaországban a front, azaz a németek elvonulása után egy határszéli városkában, amelyet a franciák ismét elfoglaltak, bíróság elé állítottak és elítéltek német katonaeorvosokat, apácákat, valamint ápolókat, akik a helyi kórházban német és francia betegeket gyógyítottak, gondoztak, mert nem tudtak elszámolni azokkal az élelmiszerekkel, amiket a munkájukhoz a német hadsereg rekvirált. A Man-szigeten lévő hadifogolytáborban, ahová főleg Londonban hosszú évek óta dolgozó német és osztrák–magyar alattvalókat internáltak, és ahol igen sanyarúak voltak a körülmények, az élelmezés hiányossága, az időjárás szélsősége miatt az egyik rab az őt inzultáló őrt a villájával megszúrja,

mire válaszul nem a támadót büntették meg, hanem a foglyok véltlen tömegébe lóttak. Przemysl közelében az oroszok elfogtak egy osztrák–magyar vadászőrzőjáratot, és ahelyett, hogy hadifogolynak tekintették volna őket, minden teketória nélkül kivégezték valamennyit. Ha csak eddig tartana a cikk, akkor az a központi hatalmak álláspontját képviselné, az itthoni propaganda állításait erősítené tovább, bosszúra és megtorlásra szítana. Csakhogy Ambrus, miután megállapítja, hogy a hadifoglyokkal kegyetlenkedők magánéletükben nagy valószínűséggel a társadalmi konvenciókra figyelő úriemberek voltak – „[...] tisztetek, gentlemenek. Urak, akik iskolákat végeztek, kesztyűt viselnek és gondosan beretválkoznak, ötórai teákra jártak és fognak járni, ahol gyöngéd szavakat suttogtak és fognak suttogni érzelmes hölgyek fülebe” –, tehát miután elítéli a hasonló tetteket, amelyeket a hazaszeregetet jegyében követtek el, mintegy mellékesen, nem szembetűnően, személy(rago)t vált:

[...] az ilyen kegyetlenkedések híre okvetlenül fölkelti a retorziót, és ez könnyen utolérheti azokat a honfitársainkat, akik az idegenben rekedtek vagy hadifogságba kerültek.

Még csak az indulat se mentheti ezeket a szörnyűségeket. Mert száanalomra méltó hadifoglyok, akik a maguk személyében sohasé vétettek nekünk, a legnagyobb elkeseredésükben se művelhetnek olyat, amit nem hideg ítélkezéssel, hanem súlyosabban kellene és lehetne büntetni. És milyen foganattalan a velük szemben való indulatkitörés, ha ezzel nem annyira őket magukat, mint inkább a véreiket, a fajtájukat, a hazájukat akarjuk sújtani! Hiszen az, ami rájuk csap le, rajtuk kívül még csak egy pár hozzátartozójuknak fájhat; a nagy összesség, amelytől elszakítottuk őket, már elveszítettnek tekinti ezeket a fiait és nemigen gondol többé rájuk.¹

Figyelemmel olvasva az idézett részlet első mondatát, látható, hogy Ambrus rámutat a harcokban (már) részt nem vevők elleni kíméletlenségek egyre erősödő spiráljára: az antanté kiváltja a Monarchia retorzióját, az meg erősebb szintre emeli a túloldal válaszát. És még az is lehetséges, hogy előbb az antantsajtó adott hírt a Monarchia hadifogolytáboraiiban előforduló erőszakról, s ezért jogosnak érzik a maguk feleletét – ettől kezdve pedig a csapások és ellencsapások szabták meg

1 AMBRUS Zoltán, *Elvakultság*, A Társaság 1914. december 17., 7.

a kiszolgáltatottakkal szembeni viselkedést. És a következő bekezdés első mondata, az „ezeket a szörnyűségeket” kifejezés már az itthoni táborok viszonyaira – a retorzióra – vonatkozik. A személyragok – a „nekünk”, a „velük”, „a véreiket, a fajtájukat, a hazájukat” szavakban – megváltoztatják a nézőpontot. Ambrus nem a Monarchia egyik polgáraként ítéli el az antant haderejének kegyetlenkedéseit, hanem közösséget vállalva, azonosulva a szenvedőkkel, bárhol áll is a hadifogolytábor, ahol raboskodnak, a szavak mögött néven nevezi, hogy hasonló büntettet mindkét hadviselő fél elkövetett. Az ellenség katonáinak hidedg ítélkezést kér, mert abban mégis a jog érvényesülését reméli, nem pedig parttalan erőszakot, s megmutatja szimbolikus mivoltukat is: rajtuk keresztül a kegyetlenkedő a szembenálló nemzet egészét is meg akarja alázni.

Novellái, regényei ismeretében egyáltalán nem újdonság, nem szokatlan az a beleérző megértés, amivel a háborús körülmények között élni kénytelen gyerekek, nők életét érzékelteti. *A refrén* című cikkben is arról írt, ami közössé vált a front mindkét oldalán: a hadvezetés megtevesztő hírei miatt a polgári lakosság nem menekült el az ellenség elől, amely aztán jól bosszút áll rajtuk – a velük szemben álló katonák helyett. Józan helyzetértékelését mutatja, hogy ezt a hibát nem az egyenruhásoknak, hanem a polgári hatóságoknak róttá fel:

És ha itt is, ott is, valamennyi hadviselő országban minduntalan megismétlődik ez a história, melynek egyre több gyermek és nő válik áldozatává, ennek magyarázata egyszerűen az, hogy rendesen azok vesztik el a fejüket legelőször, akiknek az volna a hivatásuk, hogy a veszedelem idején is nyugodtan gondoskodjanak a lakosságról s megóvják a tömeget a fejesztettségtől meg azoktól a bajoktól, amelyeket a fejesztettség mindig megsokszoroz.²

A nők sorsa a maga háborús brutalitásában először a *Komoly és szomorú kérdés* című jegyzetben került az olvasók elé. Apropója az a szörnyű erőszakhullám volt, amelynek a kelet-poroszoszági és galíciai – akkor a Monarchia keleti tartománya – nők voltak kitéve, amikor a kozákok 1914-ben elfoglalták falvaikat. Ezt követően merült fel először tömeges érvényességgel a modern Európában a dilemma: az orvosok, akik az élet védelmére tettek esküt, felmentve érezhetik-e magukat az alól, hogy a megerősöskoltakat

2 Uő., *A refrén*, Nyugat 1915. február 1., 121.

megmentsék a nem kívánt és akaratuk ellenére megszületendő gyermektől? Vagy erre nincs erkölcsi felhatalmazásuk, és a nőknek világra kell hozniuk gyermekeiket, ha másért nem, azért, mert az övék... Az első háborús évben inkább e második lehetőség felé billent a mérleg. Csakhogy az öldöklés tovább folytatódott, s 1915-ben a kérdés így módosult: mi a teendő akkor, ha a nő megadja magát a sorsnak, megszüli gyermekét, de nincs elég pénze arra, hogy felnevelje? Ambrus egyértelműen kiállt amellett, hogy az államnak kötelessége az ilyen asszonyokat segíteni: „Az a néhány száz kis kozákivadék, akik közül sok katonának nő fel, nem fogja üressé tenni milliók és milliók erszényét. És az összesség azt, ami közös kár, közös teher, közös tartozás, nem fiztetheti meg olyan szerencsétlenekkel, akik rosszabbul jártak, mint a könnyen sebesültek.”³

A jegyzetek írója a propaganda történelmi korokon átlépő sugalmazásával szemben – amely a történelmi, a napi változások kiváltójaként, okozójaként, végrehajtójaként csak a néptömegeket célozza meg, csak azokra hivatkozik – sokkal jobban figyelt az emberi tulajdonságokra, az egyéniségekre, az ellentmondásos személyiségre. Éppen ezért vette sorra a *Szoknyás diplomaták* című cikkében azokat a politikusfeleléseket – főként angolokat és montenegróiakat –, akiknek jelentős szerepük adódott férjeik révén bizonyos politikai kérdéseket, döntéseket egyik vagy másik irányba befolyásolni. Cherchez la femme, ahogy a francia mondja, s Ambrus maga is idézi e mondást *Őszi napsugár* című regényének elején. Aztán amikor ezt leszögezte, így folytatja tovább:

[...] a legújabb idők története azt gyaníttatja, hogy az egyéni szereplés hatása sokszor jóval nagyobb lehet, mint általában hisszük. Mintha nem csak a politikai zseni, hanem a politikai tehetségtelenség is ugyancsak be tudna avatkozni a világtörténelembe, és mintha a Lady Macbethek szuggesztív ereje nagyobb befolyással volna, még ma is, a hatalmas férjekre [...] mint elképzelni szoktuk. Ha az olasz király maga hirdeti, hogy őt nem alattvalói és tanácsadói kényszerítették a hadüzenetre, hanem azért indított háborút, mert ezt népe érdekében szükségesnek tartotta, és ha olvassuk, hogy az olasz királyné milyen primadonnaszerűen lelkesítgeti a harcba induló katonákat, micsoda zászlócsókolgatókat végez, hogyan buzog és serénykedik egész nap, nem küzdhetjük le azt a gyanút, hogy ennek a gránátos termetű montenegrói asszonynak a vezénylete nélkül az olasz király kis bugyogója

3 Uő., „*Komoly és szomorú kérdés*”, Nyugat 1915. július 16., 755.

nem szaladt volna bele a lelkiismeretlenségbe és a legszégyenletesebb árulásba.⁴

El lehet képzelni egyébként, hogy e sorokat milyen érzéssel olvasták a hazai nagyvárosokban, ahol szintén mindennapi esemény volt, főként a háború elején, de később is a zászlóanyák szalagfeltűzése, a vágóhídra induló csapatok egyházi megáldása. Ambrus azonban nem lett volna világosan látó, a lehetőségeket végiggondoló író, ha ugyanakkor meg ne kérdezte volna ezt is:

És van szívük hozzá, hogy pártjára álljanak a vérontásnak is? [...] nem a kikényszerített, hanem a szántszándékos vérontásnak? Bizonyára. Az asszony is sokféle, mint a férfi. Azok közt a nők közt, akiket elkényeztetett a sors, mindig sokan voltak, akik szebbnek látták a világot a hősök egymást marcangolásának vérgőzös levegőjében, a fegyverek csattogását hallgatva és elábrándozva azon, hogy milyen hamar emészti fel az égboltra csapó láng a békesség kis kunyhóit.⁵

Énekek a magyar parasztról című írásában egy másik, a háború hatására megjelent viselkedést, a magyar parasztról mint bakáról, s mint irodalmi tárgyról kialakult, érdek által vezérelt véleményalkotást járta körül. A napilapokat ugyanis elárasztották azok a hírek, amelyek szerint a tisztek úgy bánnak a lövészárkokban a legénységgel, mint a hímes tojással; a legénység jelentős részét pedig köztudomásúlag a parasztság adta. A tisztek úgy dédelgetik a bakákat, mintha a fiaik lennének, azok pedig tűzbe mennének értük, a generálist egyenesen apjuknak tekintik. Ambrus rezignáltan jegyzi meg: „A lövőárok könnyen megcsinálja azt, amit a bölcsök olyan nehezen tudnak elérni: demokratizál.”⁶ Persze a paternalizmus demokráciáját. A katonaruhába bújt magyar parasztot azonban a közös és a német hadsereg vezetői is észrevették, főként azt, hogy milyen kiváló emberanyag. Nyilván: a magyar virtus háborús háttérhelyzetekben felér az öngyilkossággal – de ez a hadvezetést nem érdekli, csak az előrenyomulás. Ez a külföldi elismerés pedig visszajutott a „szolgabíró uram, főispán uram, a földbirtokos úr, a gőzmalom-igazgató úr” elé, akik nem győztek álmélkodni azon, hogy a magyar paraszt, akit addig csak korruptnak ismertek – mert választások alkalmával arra

4 Uő., *Szoknyás diplomaták*, Nyugat 1915. augusztus 16., 897.

5 Uő., 898.

6 Uő., *Énekek a magyar parasztról*, Nyugat 1915. február 16., 169.

szavazott, aki többet ígért neki – valóban milyen kiváló. Ezt a jelentéget Ambrus se hagyta kommentár nélkül, amelyben érdemes észrevenni, hogy az utolsó előtti mondat dicséretét miként vette vissza az utolsóban:

Hogy szolgabíró uram és társai nemcsak elismerést, hanem egy kis csodálkozással megrövidített csodálatot is tömjénezenek a magyar paraszt felé, annál furcsább, minél közelebb él a magyar paraszthoz ez a most hódolattal adózó. Miért ez a meglepetés? Hiszen minél több időt töltenek vidéken, annál jobban ismerhetnék a magyar parasztot. Tudhatnák, hogy eszesség, önértzet, bátorság, büszkeség, munka- és szenvedésbírás, rettenthetetlenség és még sok más jó tulajdonság dolgában a világnak semmiféle parasztja nem versenyezhet a magyar paraszttal, de nem versenyezhet vele sok más ember sem. Tudhatnák, hogy a magyar paraszt jó verekedő, hogy békében is szívesen csatázik, hogy vasárnaponként ellenséget keres magának és hogy a kedélyeskedése se megy babba.⁷

A születési középosztály véleménye mellett megidézte azokat az osztrák, német értelmiségi véleményeket, amelyek hiányolták a magyar parasztábrázolást a németre fordított szépirodalomban, illetve kioktatták a magyar írókat, hogy ne azokkal a témákkal foglalkozzanak, amelyeket európai szerzők is regénnyé formáltak, hanem öröklítsék meg a most érdekessé vált magyar parasztot, mert ahhoz értenek legjobban. A jegyzetek írója nem is késlekedik a tanulsággal: a háború végén, aki a frontról a hátsószágra visszatér, megint csak korrump paraszttá válik, másfelől „[...] írhatnak a magyar írók a magyar parasztról akármit, abban bizonyosak lehetnek, hogy munkájukat Ausztriában és Németországban ezentúl sem fogják úgy értékelni, ahogyan ott most azt a munkát értékelik, amelyet a magyar paraszt a csatamezőkön végez.”⁸

Gyermekkatona című írásában egy francia lapot idéz, amely szerint a németek az orosz fronton rosszul felszerelt, kiképzetlen fiatal önkénteseket küldtek a tűzvonalba, akik között az orosz fegyverek igen nagy pusztítást végeztek. Ugyanennek a lapnak másik közleménye egy francia fiú kitüntetéséről szól, aki hősiiesen harcolt, vitézségét még egy tábornok is elismerte. Ambrus, aki közismert volt franciabarátjáról, tárgyilagos tudott maradni, mert megjegyezte, hogy amíg e lap

7 Uo.

8 Uo., 170.

szerint ha a németek harcolnak serdülő fiatalokkal, az a tartalékok ki-merülését jelenti, ha viszont a franciák, az a nemzeti bátorságot. „Ennek a – kormányozható igazságszeretetet tükröző – felfogásnak számtalan tünete toladodik ma elénk minden táborban.”⁹ – mondja a szerző. S eltöpreng a gyerekek és a háború kapcsolatáról. Nem sokkal korábban megjelent Bécsben egy sebesült főhadnagy, a frontról magával hozott egy 12 éves, kozákegyenruhát hordó fiút, aki nagy érdeklődést váltott ki a császárvárosban. Csakhogy ezt a gyermeket az orosz hadsereg kémkedni küldte – ő viszont inkább Bécszet választotta szülőföldje helyett. A nála idősebbek, a 16-17 évesek azonban már többnyire elvesztették gyerekes külsőjüket, megtermettek, jól tápláltak, idősebbnek néznek ki. Önmagában tehát a gyerekkatonák jelenléte a harcmezőkön nem a gyengeség jele, hiszen:

A német hadseregben is, a miénkben is csakis olyan egészen ifjú önkéntes van, aki már embernyi ember – aki éveinek száma ellenére annyira teljesen kifejlett, hogy se testi- se lelki dolgában nem áll mögötte a húszévesnél is idősebb katonának – aki talán rossz, kártékony indulatok levezető csatornáját találja meg a hadakozásban –, és aki a legtöbbször éppen azért jelent meg a harctéren önként, mert csak a háborúban nyílhatik alkalma arra a (rendkívüli testi erejének megfelelő) hamaros érvényesülésre, amelyért nehezen fékezhető, s testi erejének teljes kifejlődése óta mindinkább követelőző temperamentuma már talán egy-két év óta eped.¹⁰

A háború kitörésétől kezdve közbeszédtéma volt, hogy mely társadalmi osztályok, rétegek vesznek leginkább részt a harcokban, s melyek vonják ki magukat abból. Nyilvánvaló, hogy bizonyos foglalkozási csoportokra – például az állami hivatalnokokra – nagyobb szükség van a hátszágban, ahogy a katonákra meg a frontvonalban, mások, mint az orvosok, itt is, ott is szükségesekek. A részvétel vagy rész nem vétel számos okot adott a társadalom különböző részeinek egymás ellen hangolásában vagy a sima gyűlöletkeltésben is. *Az intelligencia pusztulása* című rövid kis írás az értelmiségnek címzett előítéleteket szólaltatja meg egy frontról érkezett vélemény alapján, amely szerint nincs semmi ok arra, hogy a harcokban az intelligenciát kíméeljék, hiszen a hátszágban a munkásokra sokkal nagyobb szükség van, mint a szellemi

9 Uő., *Gyermekkatonák*, Az Est 1915. február 21., 8.

10 Uő.

élet embereire. A jegyzet írója ironikusan értékeli, s a véleményalkotó ritka emelkedettségét dicséri, amely mentes az osztályérdek elfogultságától, hiszen „a közérdek magasabb nézőpontjából tekintve a dolgokat, egy másik osztály kímélését kívánja”.¹¹ De azonnal meg is jegyzi, hogy francia, német és magyar statisztikák adatai, a hősi halottak száma egyaránt azt mutatja, hogy a szellemi foglalkozásuk nem részesülnek a harctéren különösebb kedvezésben. Pedig volna rá ok, folytatja, mert ha most kevesebb számban van is szükség rájuk, mi lesz a háború befejeződése után? A béke mégiscsak az ezután következő feladatok ellátására alkalmas embereket igényel majd, s – ha egyáltalán különbséget kell tenni – a munkáskéz jobban lesz pótolható, mint a hosszú időn át megszerzett ismeret. Majd megismételve azt a véleményt, miszerint az értelmiség sohasem tudta megszerezni a külföld elismerését, most a magyar bakák, a csukaszürkébe bújtatott katonák az elismerés mellé megszerzik a csodálatot és a hódolatot is, evvel zárja a jegyzetet:

Hát bizonyára örvendetes, hogy a magyar olyan páratlan katona, és természetes, hogy a velünk harcoló külföld figyelmét ez nem kerülheti el. De ne bízzuk el magunkat: a harci éreynyeket is ugyanolyan hamarosan el tudják felejteni az emberek, mint az intelligencia kevésbé dicső, kevésbé értékes, mindenképpen jelentéktelenebb és hálátlanabb, kevesebb figyelmet keltő és csodálatra nem is aspiráló munkásságát. És ne legyünk igazságtalanok a szellemi munkások irányában. Mert ők is ott vannak a csatamezőn, legalábbis ott vannak közülük sokan; és ott van az egész úgynevezett intelligenciának egész fiatalága. Pedig a vörös ördög jobban állja a hideget, mert jobban hozzászokott, mint a szegény szellemi munkás; és a csukaszürkébe bújtatott katonák közt van akárhány, aki a lövőárokból jobb kosztot kap, mint otthon. A verekedésbe is hamarabb beletanul, mint az ügyetlen tanárjelölt... De meghalni, ezt csak úgy meg tudja csinálni az úgynevezett intelligencia is, mint akármelyik más derék katona.¹²

Látható, hogy Ambrus egymás után születő írásai megnevezéssel vagy anélkül, egyaránt idézik a Központi Hatalmak, s azon belül a Monarchia és külön Magyarország, valamint az antant háborús viszonyait. A francia, német, magyar napilapok tudósításaiból származó, a szerző által

11 Uő., *Az intelligencia pusztulása*, Nyugat 1915. március 1., 231.

12 Uo., 232.

értelmezett és kommentált hírekben ott villózik a Monarchia 1914 és 1917 közötti hátországa, de csak a másik hadakozó csoportosulás fénytörésén keresztül, ahogy utóbbi is csak a német és osztrák–magyar felhangokkal érdekes a jegyzetíró számára. Evvel az egyszerre mindkét oldalt megmutató és az egymásra vonatkoztatással saját véleményét sem titkoló magatartással kilépett a kezdeti eufória, majd a fokozatos csömör világából, és az aktualitásokon túl érzékeltetni tudta magának a háborúskodásnak a korokon túlnyúló, embertelen jellegét is.